

บทที่ 2

แนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ในการศึกษา กระบวนการสร้างพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์มีผลต่อการจัดการสิ่งแวดล้อมในบริเวณรอยพระพุทธบาท และรอยพระพุทธหัตถ์ห้วยหลวงแม่แอน ตำบลห้วยทราย อำเภอแม่ริม จังหวัดเชียงใหม่ จะอาศัยแนวคิดและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องดังต่อไปนี้

- 2.1 แนวคิดด้านพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์
- 2.2 แนวคิดด้านพุทธศาสนากับสิ่งแวดล้อม
- 2.3 แนวคิดด้านการจัดการสิ่งแวดล้อมอย่างยั่งยืน
- 2.4 แนวคิดด้านอำนาจและสิทธิอำนาจ
- 2.5 งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง
- 2.6 กรอบแนวคิดในการศึกษา

2.1 แนวคิดเกี่ยวกับพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์

ในการศึกษาครั้งนี้ ผู้วิจัยมีจุดประสงค์ศึกษาปัจจัยและกระบวนการสร้างพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์เพื่อใช้ในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติรอยพระพุทธบาทและรอยพระพุทธหัตถ์ ห้วยหลวงแม่แอน แนวคิดเกี่ยวกับพิธีกรรมและความเชื่อจึงเป็นแนวคิดที่มีความสำคัญต่อการศึกษาครั้งนี้ โดยผู้วิจัยได้ศึกษาแนวคิดที่เกี่ยวข้องกับพิธีกรรมและความเชื่อในส่วนของจัดการป่าชุมชน รวมถึงความหมายของพิธีกรรมและความเชื่อ เพื่อเป็นแนวทางในการศึกษาครั้งนี้ โดยมีเนื้อหาของแนวคิดดังนี้

พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์มีองค์ประกอบ 2 ด้าน ได้แก่ โลกสามัญ (Profane World) และโลกศักดิ์สิทธิ์ (Sacred World) ผู้วิจัยมีความเห็นว่าเกี่ยวข้องกับการนำมาใช้ในการศึกษากระบวนการสร้างพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ของชุมชนที่อาศัยอยู่ใน โลกสามัญ (Profane World) ซึ่งปรีดา เฉลิมเผ่า กอนันตกุล (2546) ให้ความหมายว่าเป็นโลกที่มองเห็นและสัมผัสได้ ซึ่งมีทั้งการเกิดและตาย สุขและทุกข์ โดยนำเรื่องราวที่ถูกบันทึกผ่าน เรื่องเล่า ตำนาน ในอดีตของชุมชนมาผูกโยงเพื่อแสดงความเป็นตัวตนของชุมชน ทั้งนี้ความเชื่อในเรื่องเล่าและตัวตนของชุมชนจะถูกเก็บรักษาไว้ในพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ และมีปฏิสัมพันธ์กับชุมชนจนกลายเป็นส่วนหนึ่งของบริบทชุมชน โดยสร้างความเชื่อ

เกี่ยวกับพลังเหนือธรรมชาติและโลกหลังความตาย ซึ่งเป็นโลกที่พระเจ้าและวิญญาณมนุษย์สิงสถิตอยู่ เรียกว่าโลกศักดิ์สิทธิ์ (Sacred World) ซึ่ง Emile Durkheim (1915) ได้กล่าวว่า โลกศักดิ์สิทธิ์และโลกสามัญ เป็นมโนทัศน์อย่างหนึ่งในการพิจารณาระบบความเชื่อและศาสนา เพื่อสัมผัสหรือเข้าถึงโลกศักดิ์สิทธิ์ มนุษย์จึงสร้างพื้นที่เฉพาะสำหรับประกอบพิธีกรรม ซึ่งเป็นจุดเชื่อมต่อระหว่างโลกสามัญของผู้คนกับโลกทางความเชื่อในอำนาจเหนือธรรมชาติหรือวิญญาณ เรียกว่า พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ (Sacred Place) โดยลักษณะของพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์สามารถสังเกตได้จาก 3 ลักษณะ (ศรีศักร วัลลิโภคม, 2542) ได้แก่

1. ลักษณะเชิงพื้นที่ ซึ่งมักอยู่ในตำแหน่งภูมิประเทศที่เด่น อาทิ เนินเขา หรือเป็นสถานที่ที่มีร่องรอยอันไม่สามารถอธิบายได้ เช่น ศาสนสถานของบรรพบุรุษที่เสียชีวิตไปแล้ว หรือมีลักษณะทางธรรมชาติที่แปลกประหลาด

2. พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ที่มีความเกี่ยวข้องกับเรื่องเล่า ชุมชนได้สร้างความหมายให้แก่พื้นที่ที่มีความสำคัญในชุมชน ผ่านการผูกเรื่องราว ตำนาน ในอดีตเป็นเรื่องราวเล่าขานต่อกันมาจนกลายเป็นความเชื่อในพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์จนถึงปัจจุบัน ซึ่งตำนานได้ผูกโยงความเป็นตัวตนของคนในชุมชน เข้ากับพลังอำนาจบางอย่างที่อธิบายไม่ได้ระหว่างความสัมพันธ์ของมนุษย์กับธรรมชาติ

3. ร่องรอยกิจกรรมทางศาสนา พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ จะมีร่องรอยหรือสัญลักษณ์ที่ถูกทำให้เชื่อว่า เป็นร่องรอยศักดิ์สิทธิ์ปรากฏอยู่ โดยมีความเกี่ยวข้องกับตำนานในพื้นที่

ปริตดา เกลิมเผ่า กอนันตกุล (อ้างแล้ว) นำความเห็นของ Max Weber (1970) มาใช้ในการอธิบายว่า โลกศักดิ์สิทธิ์ได้แทรกซึมเข้ามาอยู่ในธรรมชาติและวิถีของชีวิต ตามคติความเชื่อของคนมาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน โดยสิงสถิตอยู่ตามป่าเขา ต้นไม้ แม่น้ำ ก้อนหิน ในขณะเดียวกันศาสนาหลักต่างๆของโลก มีสิ่งศักดิ์สิทธิ์ อาทิ วัตถุ หรือสัญลักษณ์บางสิ่งบางอย่าง รวมไปถึงบุคคลบางคนบางกลุ่ม ที่ถูกผูกติดกับสถานที่จนพื้นที่นั้นถูกนิยามให้กลายเป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ ดังนั้นไม่ว่าจะเป็นความเชื่อแบบดั้งเดิม หรือศาสนาหลักต่างเลือกที่จะสร้างวัตถุและสถานที่ที่เชื่อมโลกสามัญกับโลกศักดิ์สิทธิ์ ซึ่งมีผลต่อการกำหนดแนวทางปฏิบัติทางสังคมและการจัดการเชิงพื้นที่ดังเช่น Hughes (2001 อ้างใน สันฐิตา กาญจนพันธุ์, 2547: 144) เชื่อว่า สิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่มีอยู่ในธรรมชาติ อาทิ พืช สัตว์ ภูเขา แม่น้ำ หรือสิ่งไม่มีชีวิตอื่นๆ ในธรรมชาติ นำไปสู่การปฏิบัติตามข้อห้ามที่ถูกถ่ายทอดทางความคิด ความเชื่อ ที่ให้ความสำคัญต่อการอนุรักษ์ธรรมชาติและเคารพบูชา

สังคค์ศีลพิธี ซึ่งคล้ายคลึงกับ Clifford Geertz (1973 อ้างใน ปรีตดา เฉลิมเผ่า กอนันตกุล, 2546: 5) ความชอบธรรมของกฎระเบียบในสังคมถูกนิยามจากสัญลักษณ์ที่มีความเกี่ยวข้องกับโลกสังคค์ศีลพิธี ซึ่งเต็มไปด้วยความหมายที่ซับซ้อน รวมถึงหลักการ และคุณค่าต่างๆ

แนวคิดพื้นฐานที่สังคค์ศีลพิธีจึงเป็นส่วนหนึ่งของวิธีการที่ถูกนำมาใช้สร้างลักษณะและความหมายเหนือธรรมชาติให้แก่ทรัพยากรธรรมชาติ โดยความหมายเหล่านั้นถูกสร้างผ่านระบบความคิดและความเชื่อของชุมชนท้องถิ่น สิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติ ระบบความเชื่อและศาสนาจึงมีความสัมพันธ์กันในลักษณะที่เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน การอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมจึงเป็นเสมือนการรักษาจิตวิญญาณของชุมชนให้ดำรงอยู่ในขณะเดียวกันเป็นแนวทางในการจัดการและอนุรักษ์ธรรมชาติสิ่งแวดล้อมในปัจจุบัน

2.2 แนวคิดด้านพุทธศาสนากับสิ่งแวดล้อม

ท่านพุทธทาสภิกขุได้แสดงทัศนะเกี่ยวกับ ความโลภของมนุษย์ในยุคปัจจุบันที่ก่อให้เกิดการทำลายทรัพยากรสิ่งแวดล้อมสาธารณะ เพียงเพื่อสนองตอบความต้องการที่ไม่มีวันสิ้นสุดของตน จนก่อเกิดปัญหาสิ่งแวดล้อมตามมามากมาย โดยท่านชี้แนะให้มนุษย์หันกลับมาตระหนักถึงความเป็นจริงที่อยู่ภายในธรรมชาติ ที่เป็นพื้นฐานของธรรมะ กล่าวคือ ธรรมชาติของการพึ่งพา ร่วมกันของสิ่งต่างๆ (โดนัล สแควเรอร์, 2546: 190) เช่นเดียวกับ พระมหาจรรยา สุทธิญาโน (2536) กล่าวว่า การเคารพรักษารธรรมะ คือ การเคารพรักษารธรรมชาติ การเคารพรักษาคุณแลธรรมชาติ ก็เท่ากับเป็นการดูแลรักษารธรรมะ เมื่อมนุษย์เกิดความตระหนักในเรื่องกฎแห่งกรรมภายในความคิด และจิตใจแล้วนั้น ก็จะสามารถชนะความโลภได้และหันมาเอาใจใส่กับธรรมชาติอย่างแท้จริงคือการใส่ใจภายในของธรรมชาติมากกว่ามองความเป็นจริงของธรรมชาติจากภายนอก หรือที่เรียกว่า ธรรมชาติทางกายภาพ การให้ความสนใจและใส่ใจเพียงแต่เรื่องของตัวเอง

แนวคิดด้านพุทธศาสนากับสิ่งแวดล้อมที่ได้กล่าวมาแล้ว ผู้วิจัยเห็นว่าสอดคล้องกับการนำมาใช้ในการศึกษาในครั้งนี้ โดยที่พระสงฆ์และชาวบ้านได้นำเอาความเชื่อและพิธีกรรมทางพระพุทธศาสนา มาประยุกต์ใช้ในการนิยามความหมายในให้ความเคารพแก่รอยพระพุทธรูปและรอยพระพุทธรูปหัตถ์ โดยมีพระสงฆ์เป็นผู้นำทางศาสนพิธีที่มีความเกี่ยวข้องในการรักษาวิถีท้องถิ่นให้คงอยู่ พร้อมไปกับการฟื้นฟูสิ่งแวดล้อมสาธารณะโดยรอบรอยพระพุทธรูปและรอยพระพุทธรูปหัตถ์ ซึ่งแสดงถึงความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติในการจัดการสิ่งแวดล้อมได้เป็นอย่างดี

2.3 แนวคิดด้านการจัดการสิ่งแวดล้อมอย่างยั่งยืน

บทความ “The Tragedy of the Commons” ของ Garrett Hardin ในปี ค.ศ. 1968 ได้กล่าวถึง สถานการณ์ที่ประชากรเพิ่มจำนวนมากขึ้นอย่างรวดเร็ว ทำให้มีการนำทรัพยากรมาใช้เพิ่มมากขึ้น เพื่อตอบสนองความต้องการที่มีอย่างไม่จำกัดของมนุษย์ ในขณะที่ทรัพยากรมีอยู่อย่างจำกัด โดยเมื่อทุกคนถือว่าทรัพยากรเป็นของส่วนรวม (Common Resources) จึงพยายามทุกวิถีทางในการครอบครองและตัดวงประโยชน์จากทรัพยากรให้ได้มากที่สุด อย่างเช่นกรณีของทุ่งหญ้าเลี้ยงสัตว์ที่เปิดโอกาสให้สมาชิกของชุมชนนำสัตว์เข้ามาเลี้ยงในพื้นที่ได้อย่างเสรี มีอิสระในการกอบโกยทรัพยากร ประกอบกับไม่มีกฎเกณฑ์ในการใช้ ทุกคนต่างเล็งเห็นถึงผลประโยชน์ส่วนตัวเป็นสำคัญจึงเพิ่มจำนวนสัตว์เลี้ยงมากขึ้นเรื่อยๆ จนในที่สุดเกิดโศกนาฏกรรมของการใช้ทรัพยากรร่วมที่มีจำกัดขึ้น เมื่อหญ้าในทุ่งหญ้าก็ได้หมดไป จากการขาดระบบการจัดการทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม ทางรอดสำหรับปัญหาที่เกิดขึ้นคือ การสร้างแรงจูงใจให้ต่างฝ่ายต่างกระทำร่วมกันด้วยความเห็นพ้องต้องกัน ในอันที่จะบังคับควบคุม (Mutual Coercion) การใช้พื้นที่ตามกฎระเบียบหรือกรรมสิทธิ์ที่ตกลงร่วมกัน กระทั่งนำมาสู่การดูแลจัดการทรัพยากรอย่างมีประสิทธิภาพและยั่งยืน (Garrett Hardin, 1984: 84-96)

ในอดีตการพัฒนาที่เน้นความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจอย่างเดียวทำให้เกิดความเสื่อมโทรมต่อสิ่งแวดล้อมและส่งผลกระทบต่อสังคม ในปี ค.ศ. 1990 จึงเกิดกระแส “ความยั่งยืน” (Sustainability) โดยสร้างเกณฑ์จูงใจทางเศรษฐกิจ เพื่อช่วยกระตุ้นการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมและเกิดการใช้ทรัพยากรอย่างมีประสิทธิภาพ (Efficiency and Conservation Rules) ซึ่งเกณฑ์ที่กล่าวมาข้างต้นก็ยังไม่เพียงพอสำหรับความเชื่อมั่นว่าเป็นการจัดการสิ่งแวดล้อมได้อย่างยั่งยืน ต้องมีการสร้าง “จริยธรรมทางสิ่งแวดล้อมแบบใหม่” กล่าวคือ มนุษย์เป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติไม่สามารถแยกออกจากธรรมชาติได้ ทุกอย่างที่มีมนุษย์กระทำ มีผลต่อสังคม และทุกชีวิตทั้งหมดในธรรมชาติ โดยไม่สามารถคาดการณ์ได้ เพื่อนำไปสู่การจัดการสิ่งแวดล้อมอย่างยั่งยืนนั้น มนุษย์ต้องคุ้มครองธรรมชาติ ใส่ใจ ห่วงใย ต่อสิ่งแวดล้อมในท้องถิ่น หากเมื่อมีการเปลี่ยนแปลง ธรรมชาติต้องเป็นไปในลักษณะที่ยั่งยืน พึ่งพาอาศัยกันระหว่างมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม (ประสาน ตังสิกบุตร, 2543: 6-1, 6-12, 6-13)

การจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมให้มีประสิทธิภาพแบบยั่งยืนได้นั้นรัฐและคนในชุมชนเองต้องสร้างจิตสำนึกให้ชาวบ้านที่อยู่อาศัยในพื้นที่ เช่น เจ้าหน้าที่รัฐเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการสิ่งแวดล้อม ตลอดจนการให้สิทธิและอำนาจในการส่งเสริม สนับสนุนกลไกของชุมชนในการจัดการสิ่งแวดล้อมร่วมกับรัฐ ซึ่งจะเป็นกลไกในการควบคุมการจัดการสิ่งแวดล้อมได้อย่างมีประสิทธิภาพและยั่งยืน (ศยามล ไกยูรวงศ์, 2542: 29)

มนัส สุวรรณ (2549) ได้เสนอหลักการในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ดังนี้

2.3.1 การจัดการมนุษย์ โดยทั่วไปหากปัญหาสิ่งแวดล้อมเกิดจากปรากฏการณ์ทางธรรมชาติ มักจะมีการฟื้นฟูและปรับสภาพตามธรรมชาติได้เอง แต่ในทางกลับกันสภาพปัญหาสิ่งแวดล้อมที่เกิดขึ้นจากน้ำมือมนุษย์มักเป็นปัญหาที่รุนแรงทำให้การฟื้นฟูสภาพสิ่งแวดล้อมให้ดีขึ้นทำได้ยาก และใช้เวลานาน ทั้งนี้การจัดการมนุษย์จึงเป็นประเด็นที่สำคัญเป็นพิเศษ การจัดการสิ่งแวดล้อมจะเกิดผลหากมนุษย์ไม่สามารถตระหนักถึงความสำคัญของธรรมชาติ ความหวงแหนทรัพยากรธรรมชาติ ความรับผิดชอบต่อสาธารณสมบัติ จึงเห็นควรให้มีการจัดการมนุษย์และสิ่งแวดล้อมควบคู่กันไป

2.3.2 การมีส่วนร่วมของทุกคน ทรัพยากรธรรมชาติเป็นปัจจัยสำคัญต่อการดำรงชีวิตของมนุษย์ แม้ว่าแต่ละคนจะมีการเข้าถึงทรัพยากรที่แตกต่างกัน แต่เมื่อเกิดปัญหาด้านสิ่งแวดล้อม ณ พื้นที่ใดก็ตามย่อมส่งผลกระทบต่อเป็นวงกว้าง ทุกคนจึงควรต้องมีความรับผิดชอบในการแก้ปัญหา ร่วมกันดูแลสิ่งแวดล้อมให้คงอยู่อย่างยั่งยืน

2.3.3 การใช้วิธีการแบบบูรณาการ (Intergrated Approach) ปัญหาด้านสิ่งแวดล้อมเป็นปัญหาที่เกี่ยวข้องกับหลายส่วน ปัญหาดังกล่าวไม่สามารถจัดการโดยนักวิชาการหรือผู้เชี่ยวชาญในศาสตร์ใดศาสตร์หนึ่งได้ การจัดการสิ่งแวดล้อมให้ยั่งยืนได้นั้นต้องอาศัยนักวิชาการหรือผู้เชี่ยวชาญในสาขาที่เกี่ยวข้องทุกสาขามาระดมความคิดในการกำหนดแนวทางการจัดการสิ่งแวดล้อมได้อย่างครอบคลุม

แนวคิดการจัดการสิ่งแวดล้อมอย่างยั่งยืนดังที่กล่าวข้างต้น มีส่วนเกี่ยวข้องกับการศึกษาในครั้งนี้ โดยเฉพาะการริเริ่มให้คนในพื้นที่ได้ตระหนักถึงความสำคัญของธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม และเข้ามามีบทบาทในการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม จึงก่อให้เกิดการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างมีประสิทธิภาพและยั่งยืนภายในชุมชน

2.4 แนวคิดอำนาจและสิทธิอำนาจ

อำนาจและสิทธิอำนาจ เป็นมโนทัศน์สำคัญชุดหนึ่งที่เกี่ยวข้องกับระบบการจัดการทรัพยากรในการถือครองกรรมสิทธิ์ การกระจายการใช้ประโยชน์ และการอนุรักษ์ทรัพยากร ซึ่งต่างวางอยู่บนพื้นฐานของ อำนาจและสิทธิอำนาจเสมอ

2.4.1 อำนาจ หมายถึง การที่บุคคลคนหนึ่งสามารถบังคับให้บุคคลใดบุคคลหนึ่งทำตามความประสงค์ของตน โดยไม่คำนึงถึงว่าอีกฝ่ายเต็มใจที่จะกระทำหรือไม่ ซึ่งเป็นความสัมพันธ์เชิงอำนาจในทุกสังคมที่เกี่ยวข้องกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ (สุริยา สมุทคุปดี และคณะ, 2536:

22-23) โดยที่นักมานุษยวิทยาได้แบ่งประเภทของ อำนาจ ออกเป็น 2 ประเภท คือ อำนาจอิสระ หรือ อำนาจศักดิ์สิทธิ์ และอำนาจพึ่งพา หรืออำนาจสังคมการเมือง

1. อำนาจอิสระ หรืออำนาจศักดิ์สิทธิ์ หมายถึง ความสามารถในการดำเนินการบางอย่างที่มีอยู่ในเทพผู้ศักดิ์สิทธิ์ ปรากรกฎการณ์ธรรมชาติและปรากฏการณ์ทางสังคมวัฒนธรรม ซึ่งมีความศักดิ์สิทธิ์อยู่ในตัวเอง อาทิ วีรบุรุษ เทพเจ้า วิญญาณบรรพบุรุษ พระภิกษุผู้เปี่ยมด้วยบุญญาบารมี หรือมนุษย์ที่อำนาจอาจแผ่รื่นอยู่ ตลอดจนสสารวัตถุหรือสถานที่ถูกสร้างให้เกิดความศักดิ์สิทธิ์ เช่น พระพุทธรูป เครื่องรางของขลังต่างๆ วิหาร อุโบสถ และเจดีย์ เป็นต้น อำนาจศักดิ์สิทธิ์ดังกล่าวอาจก่อให้เกิดปาฏิหาริย์ตามความปรารถนาของผู้ครอบครองหรือผู้ที่เคารพสักการะที่ซ่อนอยู่ภายใต้กระบวนการทางสังคมที่มีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับความเชื่อทางศาสนา ผ่านพิธีกรรมต่างๆ ทั้งยังพลังที่สามารถกระทำบางสิ่ง อย่างเป็นอิสระได้ด้วยตนเองที่เปี่ยมไปด้วยอำนาจศักดิ์สิทธิ์ ที่สามารถทำให้มนุษย์เกิดความเสียดสี ทุ่มเทา และใจ ตลอดจนเกิดความผูกพันทางด้านอารมณ์ ความรู้สึก (ยศ สันตสมบัติ, 2533: 211-214)

2. อำนาจพึ่งพา หรืออำนาจทางสังคมการเมือง เป็นการพยายามสร้างข้อบังคับหรือมาตรการในการควบคุม และสร้างให้มีอิทธิพลเหนือทรัพยากรมนุษย์ มิได้บังคับอำนาจสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่มีพลังในตนเอง เป็นเครื่องมือในการควบคุมและจัดระเบียบสังคมในการสร้างอำนาจอันชอบธรรม หรือ การสร้างสิทธิธรรมภายใต้การยอมรับของสังคม โดยการมีสถาบันทางการเมืองมารองรับ ซึ่งอำนาจของทั้งสองประเภทไม่สามารถแยกออกจากกันได้ เนื่องด้วยมีคุณลักษณะที่เกี่ยวเนื่องและเป็นองค์ประกอบสำคัญในความสัมพันธ์เชิงอำนาจทุกประเภท (ยศ สันตสมบัติ, 2533: 215)

2.4.2 สิทธิอำนาจ เป็นปรากฏการณ์ที่บุคคลใดบุคคลหนึ่งสามารถตัดสินใจกระทำสิ่งใดสิ่งหนึ่งแทนกลุ่มหรือสังคมได้ และมีความหมายครอบคลุมถึง ผู้มีสิทธิอำนาจ กำลังอำนาจในกลุ่มสังคม หรือการเมือง สิทธิอำนาจเป็นมโนทัศน์อีกชุดหนึ่งที่ต้องทำความเข้าใจควบคู่ไปกับอำนาจ แต่หากมีความแตกต่างกันในความหมายที่ว่า สิทธิอำนาจ เป็นอำนาจอันชอบธรรมที่อยู่บนพื้นฐานของระเบียบข้อบังคับที่ได้รับการยอมรับร่วมกันจากกลุ่ม หรือสังคมนั้นๆ (Seymour-Smith, 1896: 19; ราชบัณฑิตยสถาน, 2532: 336 อ้างใน สุริยา สมุทคุปดี และคณะ, 2536: 27-28) โดยที่สิทธิอำนาจ สามารถแบ่งได้เป็น 3 ประเภท

1. สิทธิอำนาจบุญบารมี หมายถึง ระเบียบที่ควบคุมกลุ่มคนจำนวนหนึ่งที่มีความเชื่อในคุณสมบัติพิเศษของบุคคลหนึ่ง อาจมีอยู่จริงหรือไม่มีอยู่จริง หรือเชื่อตามคำบอกเล่าสืบต่อกันมา

จึงทำให้เชื่อว่ามีอยู่จริง อาทิ หมอคู รุ่งทรง หมอผี ฯลฯ บุคคลที่กล่าวมาข้างต้นต่างเป็นผู้นำที่มีพื้นฐานอำนาจมาจากบุญบารมี ซึ่งอยู่นอกเหนือความสามารถของคนธรรมดา โดยมีความเชื่อว่า เป็นสิ่งเหนือธรรมชาติ

2. สิทธิอำนาจตามประเพณี เป็นการแสดงทัศนคติผ่านพิธีกรรมและความเชื่อที่มีพื้นฐานมาจากกฎหรือบรรทัดฐานของวิถีชีวิต อาทิ ผู้อาวุโสของครอบครัว เจ้านาย ลูกชายคนโต เหล่านี้เป็นความชอบธรรมในการสืบทอดอำนาจตามประเพณีจนเกิดความคุ้นเคยในสังคม เรียกว่า ความศักดิ์สิทธิ์ของระบบ หากเกิดความไม่เห็นด้วยในข้อห้ามต่างๆ ผลที่เกิดขึ้นตามมาคือ การถูกตัดสินว่าเป็นการกระทำผิดที่ร้ายแรงต่อประเพณี เป็นต้น

3. สิทธิอำนาจตามกฎหมาย หมายถึง สิทธิอันชอบธรรมในการใช้อำนาจ ภายใต้กรอบของกฎหมาย เป็นพื้นฐานความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลกับองค์กร

จะเห็นได้ว่า อำนาจและสิทธิอำนาจของชาวบ้าน อาทิ อำนาจในความศักดิ์สิทธิ์ของข้อห้าม ความศักดิ์สิทธิ์ของผี ที่คุ้มครองสิ่งแวดลอม ตลอดจนผีบรรพบุรุษ ที่คอยตอกย้ำให้ลูกหลานปฏิบัติตนอยู่ในกรอบของจารีตประเพณี เป็นมโนทัศน์ที่เป็นรากฐานของการจัดการทรัพยากรพื้นบ้าน ซึ่งแตกต่างกันอย่างมากกับอำนาจและสิทธิอำนาจของรัฐสมัยใหม่เป็นการยึดอำนาจตามกฎหมาย โดยปฏิบัติตามกลไกของระบบราชการ ใช้เทคโนโลยีในการแสวงหาทรัพยากร ควบคู่กับการใช้ความรุนแรง ที่กล่าวมาข้างต้นซึ่งล้วนแต่เป็นรากฐานของการจัดการทรัพยากรที่สำคัญของรัฐ (สุริยา สมุทคุปดี และคณะ, 2536: 58)

แนวคิดอำนาจและสิทธิอำนาจ จะทำให้เข้าใจปรากฏการณ์สิ่งแวดลอมของชุมชนกับรัฐในด้านหนึ่งของการแสดงศักยภาพ หรืออำนาจโดยชอบธรรม นำไปสู่ต่อรองเพื่อให้ได้สิทธิของชุมชนโดยมีอำนาจอิสระเข้ามาเกี่ยวข้องในการจัดการทรัพยากรและสิ่งแวดลอมด้วย

2.5 ทบทวนวรรณกรรมและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

จากการทบทวนวรรณกรรมและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องสามารถรวบรวมและแยกได้ตามกลุ่มของงานวิจัยในประเด็นต่อไปนี้

2.5.1 งานวิจัยด้านพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์

สุภาพร นาคบัลลังก์ และสุรพงษ์ เลิศทัศนีย์ (2541) ได้เขียนบทความ ฝาดงหมอกชอกแซกหาผีแมนเป็นเรื่องราวเกี่ยวกับความเชื่อและการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและทรัพยากรวัฒนธรรมที่มีเรื่องเล่าเกี่ยวข้องกับผีแมน ในคืนเดือนเพ็ญ ชาวบ้านจะเห็นลูกไฟลอยไปมาจากถ้ำผีแมน ชาวบ้านจึงรำลึกกันว่าเป็นดวงวิญญาณของผีแมน ซึ่งแสดงให้เห็นถึงความพิเศษและความ

ลึกลับที่มีอยู่ในถ้ำนั้น จึงส่งผลให้ชาวบ้านเกิดความกลัวและไม่กล้ารุกกล้าเข้าไปในถ้ำ เสมือนเป็นการ
ปรามที่เกิดจากความกลัวของมนุษย์เอง ทำให้บริเวณถ้ำดังกล่าวยังไม่ถูกรบกวน

เชียรชาย อักษรดิษฐ์ (2545) ได้ทำการวิจัยในหัวข้อ ชูธาตุ: บทบาทและความหมายของ
พระธาตุในอนุภูมิภาคอุษาคเนย์ กรณีศึกษาความเชื่อ เรื่องธาตุปีเกิด กล่าวถึงนิทานปรัมปราที่เล่าสืบ
ทอดกันมาในรูปแบบของตำนานบอกเล่า มักจะไม่ได้เขียนไว้เป็นลายลักษณ์อักษร โดยจะมีเนื้อหา
เกี่ยวข้องกับสิ่งแวดล้อมในท้องถิ่น อาทิ บ่อน้ำ แม่น้ำ ป่า ถ้ำ หรือภูเขา รวมถึงสิ่งที่บุคคลได้สร้าง
ขึ้น เช่น พระพุทธรูป พระพุทธรูปบาท พระธาตุ และวัดที่ถือว่าเป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์

สมร สังฆะสร (2545) ได้ทำการศึกษาเกี่ยวกับ คนอยู่ป่า ซึ่งกล่าวถึงอำนาจจากกรรมป่าไม้
หรือจากบุคคลใดๆ ก็ตามเข้ามาในพื้นที่ หลายชุมชนได้ทำการรื้อฟื้นพิธีกรรม ความเชื่อของชุมชน
ที่เกี่ยวข้องกับอำนาจจากสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ผี หรือสิ่งที่อยู่เหนือธรรมชาติเพื่อเป็นเครื่องมือต่อสู้กับ
อำนาจใหม่ อย่างไรก็ตามความเชื่อและพิธีกรรมเป็นเพียงเครื่องมือที่จูงใจคนในชุมชนตระหนักถึง
ความสำคัญของทรัพยากรธรรมชาติ จากนั้นต้องเป็นหน้าที่ของคนในชุมชนที่จะร่วมมือปกป้อง
รักษาพื้นที่ที่ถูกประกาศเป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ อาทิ ป่าขุนน้ำ ป่าเสือบ้าน ฯลฯ

ณัชชภัทร พานิช (2545) ได้ทำการศึกษาเกี่ยวกับการสืบทอดวัฒนธรรมการจัดการ
ทรัพยากรป่าไม้ในชุมชนไทลื้อ: กรณีศึกษา ตำบลงอบ อำเภอทุ่งช้าง จังหวัดน่าน กล่าวถึง กระแส
แห่งการสร้างอัตลักษณ์ของชุมชนที่หล่อหลอมพลังของชุมชนให้เป็นหนึ่งเดียวเกิดจากสิ่งยึดเหนี่ยว
จิตใจภายใต้กฎ บรรทัดฐาน ได้แก่ วัฒนธรรม ประเพณีและความเชื่อของชุมชน ที่ได้รับการพัฒนา
สั่งสม จนเกิดความสัมพันธ์อย่างต่อเนื่อง ท่ามกลางความสุขในการดำรงชีวิตที่มีความมั่นคงและ
ปลอดภัย ของความสมดุลในระบบนิเวศน์ ความสมบูรณ์ของป่าไม้ สิ่งมีชีวิตทุกชนิดโดยถือว่าเป็น
สิ่งศักดิ์สิทธิ์ จึงไม่ทำให้เกิดการกอบโกยของบุคคลใดบุคคลหนึ่ง

จากงานวิจัยที่ได้กล่าวมาแล้ว สามารถสรุปได้ดังนี้ เรื่องเล่า ความเชื่อ รวมทั้ง การ
ประกอบพิธีกรรมทางศาสนา สามารถอธิบายปรากฏการณ์เหนือธรรมชาติได้ผ่านการสร้างพื้นที่
ศักดิ์สิทธิ์เพื่อเป็นสื่อกลางในการติดต่อกับอำนาจเหนือธรรมชาติที่สิงสถิตอยู่ในพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ให้
ล่วงรู้ถึงการประพฤติปฏิบัติตนที่ดีของชาวบ้าน เพื่อที่จะคุ้มครองชาวบ้านจากภัยทั้งปวงเป็น
ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งแวดล้อมในการพึ่งพาอาศัยกัน

2.5.2 งานวิจัยด้านพุทธศาสนากับสิ่งแวดล้อม

เกษริน สุขตัว (2545) ได้ทำการวิจัยในหัวข้อบทบาทพระสงฆ์ในการจัดการสิ่งแวดล้อม
ธรรมชาติ: กรณีศึกษาการจัดการป่าต้นน้ำ อำเภอแม่ใจ จังหวัดพะเยา ได้ศึกษาบทบาทของพระสงฆ์
ในการจัดการสิ่งแวดล้อมธรรมชาติในการฟื้นฟูสภาพป่าที่ถูกทำลาย โดยนำหลักทางพุทธศาสนา

ประยุกต์เข้ากับความเชื่อ ขนบธรรมเนียมประเพณีของชุมชน เช่น จัดพิธีบวชป่า การสืบชะตาแม่น้ำ เป็นสร้างจิตสำนึกแก่ชุมชนให้เกิดความหวงแหนในทรัพยากรธรรมชาติของตน และได้กล่าวถึง พระสงฆ์กับป่าเป็นสิ่งที่คู่กันไม่สามารถแยกกันได้ อันเป็นความสัมพันธ์ตามคติความเชื่อทาง พุทธศาสนาที่ใช้ต้นไม้เป็นที่บำเพ็ญสมณะธรรม

อนุกุล ศิริพันธุ์ (2551) ได้ทำการวิจัยเกี่ยวกับ ประเพณี พิธีกรรม และความเชื่อทาง พระพุทธศาสนา ในอำเภอแม่ทะ จังหวัดลำปาง ได้กล่าวถึง ศรัทธาทางพระพุทธศาสนาของชาว อำเภอแม่ทะ จังหวัดลำปาง มีการผนวกรวมเข้ากับพิธีกรรมที่มีความเชื่อเกี่ยวกับการนับถือผีตาม เรื่องเล่าต่างๆ แฝงอยู่ ความสัมพันธ์ระหว่างวัดหมู่บ้านกับชุมชน อาทิ ทุกวันธรรมสวนะ (วันศีล) แต่ละวัดจะมีพิธีที่คล้ายกันคือ “การใส่ข้าวพระเจ้า” “การใส่ข้าวผีเจ้าวัด” และ “การใส่ข้าวท้าวทั้ง ลี้” เพื่อให้เทวดาประจำวัดได้รับถวายอาหารอย่างเดียวกับที่ชาวบ้านบริโภค เพื่อเป็นสื่อในการ ล่วงรู้การประพฤติปฏิบัติตนของชาวบ้าน และสามารถคลบลัดดาลในสิ่งที่ชาวบ้านปรารถนา อีกทั้ง ในชุมชนมีการจัดประเพณีเข้ากรรม ซึ่งเป็นพิธีกรรมที่พระสงฆ์อยู่จำวัด เพื่ออุทิศส่วนกุศลแก่ผีใน ป่าช้า ทำให้ความชั่วร้ายภายในชุมชนถูกปัดเป่าให้หมดไป ควบคู่กับการแผ่ศติการอนุรักษ์ป่าไม้ ในชุมชน

งานวิจัยที่ได้กล่าวถึงข้างต้นจึงเกี่ยวข้องข้องกับการนำพุทธศาสนาเข้ามาเกี่ยวข้องกับการ จัดการกับสิ่งแวดล้อมโดยพระสงฆ์ซึ่งเป็นผู้สืบทอดพระพุทธศาสนาได้นำหลักและคติความเชื่อ ทางพุทธศาสนามาประยุกต์เข้ากับความเชื่อ ขนบธรรมเนียมประเพณีของชุมชน

2.5.3 งานวิจัยด้านการจัดการสิ่งแวดล้อม

ศิริพันธุ์ จุฬากาญจน์ และคณะ (2551) ได้ทำการวิจัยเกี่ยวกับการศึกษาความเชื่อ พิธีกรรม และเรื่องเล่าเพื่อสร้างอุดมการณ์อนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติของชาวคีรีวง ตำบลกำโลน อำเภอ ลานสกา จังหวัดนครศรีธรรมราช ศึกษาความเชื่อ พิธีกรรม เรื่องเล่า เพื่อสร้างอุดมการณ์การ อนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติของชาวคีรีวง อำเภอลานสกา จังหวัดนครศรีธรรมราช เป็นการรวบรวม ศึกษาความหมายทางสังคม และความสัมพันธ์ระหว่างชาวคีรีวงกับทรัพยากร ผ่านบทบาทของ ผู้อาวุโสภายในชุมชนและได้นำเสนอข้อมูลต่อโรงเรียน เพื่อจัดทำเป็นหลักสูตรท้องถิ่น ถ่ายทอดสู่ เยาวชนโดยการจัดค่ายต่างๆ ให้แก่เด็กและเยาวชน เช่น ค่ายลูกขุนน้ำให้เยาวชนได้เรียนรู้เรื่องราว ในชุมชน ค่ายมัคคุเทศก์น้อยเพื่อฝึกให้เยาวชนบอกเล่าเรื่องราวของชุมชนด้วยตัวเอง ค่ายอบรม

โฆษกน้อยเพื่อให้เด็กๆ สามารถถ่ายทอดเรื่องราวของชุมชนตัวเองสู่สาธารณะได้ ฝึกให้เยาวชนกล้าแสดงออก ในการจัดทำค่ายละคร พร้อมไปกับการฝึกความคิดริเริ่มสร้างสรรค์ให้แก่เด็กๆ โดยนำข้อมูลที่สืบค้นได้มานำเสนอในรูปแบบละคร สื่อถึงความเชื่อและวิถีชีวิตของชุมชนที่ผูกพันกับป่า อีกทั้งกระบวนการวิจัยกระตุ้นให้คนในชุมชนทุกกลุ่ม ตื่นตัวมาร่วมให้ข้อมูลและร่วมกิจกรรม ประกอบกับทางอำเภอช่วยสนับสนุนกิจกรรม โดยหวังว่าจะเป็นแนวทางของการสร้างความสำนึกอนุรักษ์ทรัพยากรที่มีประสิทธิภาพ

2.5.4 งานวิจัยด้านอำนาจและสิทธิอำนาจ

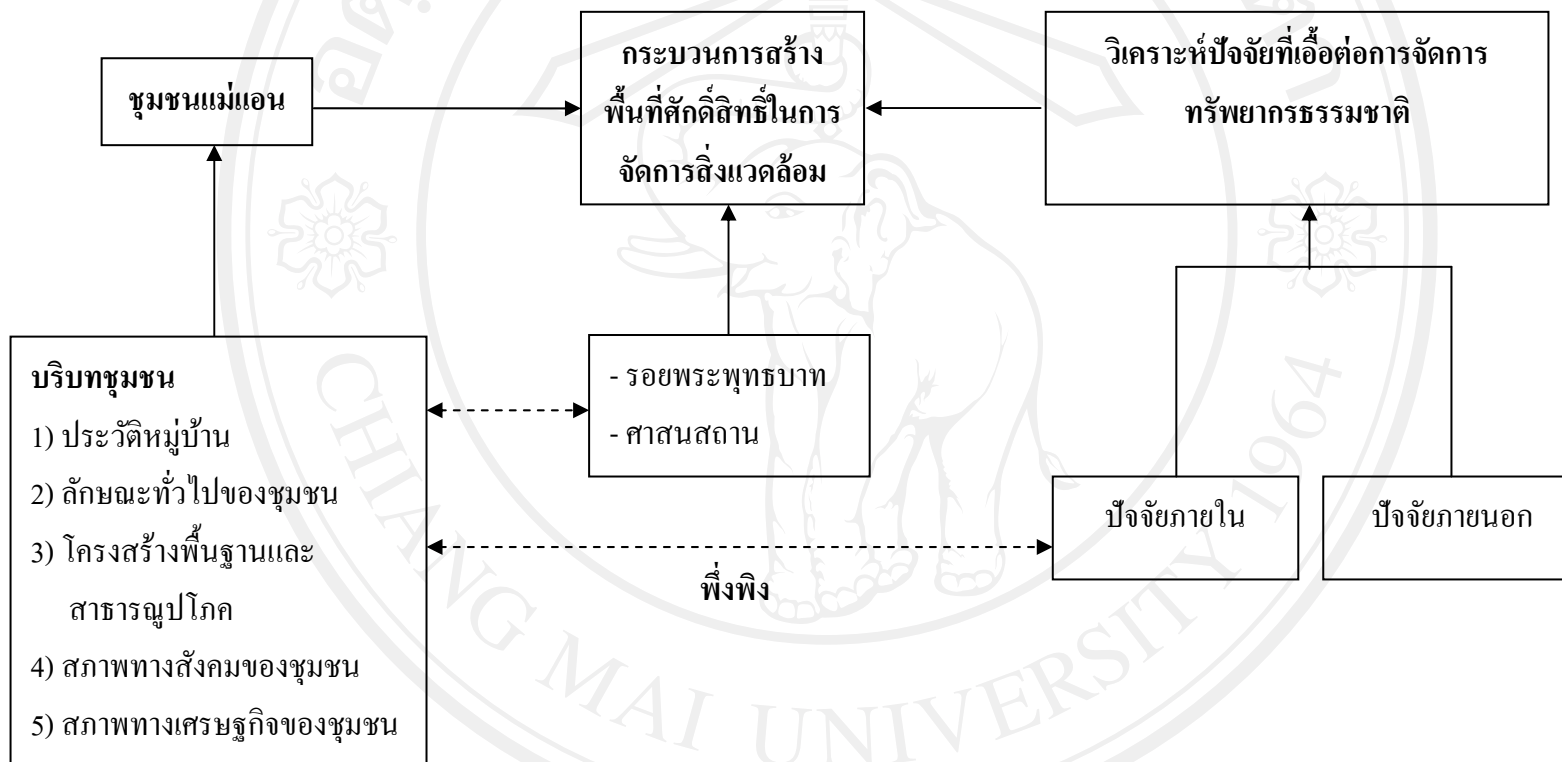
สุรียา สมทุทคุปดี และคณะ(2536) ได้ทำการศึกษาหัวข้อจากยอดห้วยถึงบุญบึง: สิทธิอำนาจและระบบการจัดการทรัพยากรพื้นบ้านของชุมชนชาวนาลุ่มน้ำชี ทำการศึกษาทรัพยากรธรรมชาติในชนบทอีสานลุ่มน้ำ แมชี ซึ่งนับตั้งแต่ปี 2500 เป็นต้นมาอยู่ในสภาวะที่ขาดแคลน เนื่องจากการที่รัฐบาลกำหนดนโยบายด้านการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐาน ส่งเสริมการปลูกพืชเชิงพาณิชย์ การให้สัมปทานป่าแก่กลุ่มนายทุน ซึ่งก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทรัพยากรธรรมชาติแถบที่ราบลุ่มน้ำแมชีเป็นอย่างมาก โดยจากที่เคยอุดมสมบูรณ์เริ่มเกิดการต่อสู้แย่งชิงทรัพยากร จึงเกิดคำถามถึงประสิทธิภาพในการจัดการทรัพยากรของภาครัฐ งานวิจัยชุดนี้ได้ตรวจสอบระหว่างระบบการจัดการทรัพยากรพื้นบ้านที่มีอยู่ในท้องถิ่น โดยมีรากฐานสำคัญมาจากยอมรับสิทธิดั้งเดิมของชุมชนที่เกี่ยวข้องกับความเชื่อและพิธีกรรมทางศาสนา ที่เป็นโครงสร้างวัฒนธรรมดั้งเดิมของชาวบ้านในการเป็น “ตัวกลาง” เชื่อมโยงระบบนิเวศกับระบบสังคม วัฒนธรรมเข้าด้วยกัน ส่งเสริมให้องค์กรชุมชนเข้ามามีบทบาทในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ นอกเหนือจากระบบการจัดการทรัพยากรภาครัฐ ซึ่งก่อให้เกิดปัญหาวิกฤตและความเสื่อมโทรมของทรัพยากร ตลอดจนการกระจายทรัพยากรอย่างไม่เป็นธรรม จึงทำให้เห็นว่าชุมชนมีศักยภาพเพียงพอในการเข้าไปมีอำนาจและสิทธิอำนาจในการจัดการทรัพยากรภายในท้องถิ่นของตน มากกว่าการจัดการทรัพยากรจากหน่วยงานภาครัฐที่มีฐานความคิดต่างกัน

งานวิจัยดังกล่าวมาข้างต้นล้วนมีความเกี่ยวข้องและสนับสนุนให้เกิดกระบวนการสร้างพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ที่ส่งผลต่อการจัดการสิ่งแวดล้อม โดยนำเสนอผลที่เกิดจากความยำเกรงของชาวบ้านต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ในพื้นที่ ทำให้บริเวณดังกล่าวยังไม่ถูกรบกวน ในขณะที่เดียวกันพระสงฆ์ได้เข้ามามีบทบาท พ้อมทั้งนำหลักทางพุทธศาสนามาประยุกต์เข้ากับความเชื่อ ขนบธรรมเนียมประเพณีของ

ชุมชน สร้างจิตสำนึกแก่ชุมชนให้เกิดความหวงแหน และอุดมการณ์ด้านการอนุรักษ์
ทรัพยากรธรรมชาติ ตลอดจนแนวทางของการสร้างความสำนึกในการอนุรักษ์ทรัพยากรอย่างมี
ประสิทธิภาพ

2.6 กรอบแนวคิดในการศึกษา

กรอบแนวคิดในการศึกษากระบวนการสร้างพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ที่ส่งผลต่อการจัดการ
สิ่งแวดล้อม ในบริเวณรอยพระพุทธบาทและรอยพระพุทธหัตถ์ห้วยหลวงแม่แอน โดยการแสดงภาพรวม
ของการศึกษาตามวัตถุประสงค์ เริ่มจากการศึกษาบริบทของชุมชนหมู่บ้านแม่แอน ซึ่งได้แก่ ประวัติ
หมู่บ้าน ลักษณะทั่วไปของชุมชน โครงสร้างพื้นฐานเบาะสาธารณูปโภค สภาพทางสังคมของชุมชน สภาพ
ทางเศรษฐกิจของชุมชน เพื่อนำไปสู่การศึกษาระบวนการสร้างพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ในการจัดการสิ่งแวดล้อม
โดยศึกษาจากพัฒนาการในการจัดการป่า และความสัมพันธ์ระหว่างพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์กับชุมชน รวมถึง
วิเคราะห์ปัจจัยที่เอื้อต่อการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ โดยแบ่งออกเป็นปัจจัยภายในและปัจจัย
ภายนอก สามารถแสดงดังภาพ 2.1

ภาพ 2.1 กรอบแนวคิดในการศึกษา

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

Copyright© by Chiang Mai University

All rights reserved